

STUDIILE DE SLAVISTICĂ ALE LUI ALEXANDRU ȘTEFULESCU

Cosmin Vilău

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea cultura gorjeană își găsea expresia în activitatea unui grup de intelectuali preocupați întru totul de știință și învățământ, iar efectul muncii lor se păstrează până astăzi: Nicu D. Miloșescu¹, Witold Rola Piekarski², Alexandru Ștefulescu, Iuliu Moisil³, Ștefan Bobancu⁴, Aurel Diaconovici⁵. Realizările lor sunt însemnate: editarea de cărți și reviste culturale și științifice, îmbunătățirea învățământului gorjean, colecționarea materialelor istorice etc. Poate cea mai mare realizare a lor a fost înființarea la Târgu-Jiu în 1894 a primului muzeu județean din țara noastră, impresionând politicienii și oamenii de cultură din România.

Cea mai însemnată personalitate dintre cei menționați mai sus a fost Alexandru Ștefulescu (1856-1910); fiind deopotrivă istoric, cadru didactic și

¹ Nicu D. Miloșescu (1860-1924) - tipograf și editor gorjean, fondatorul primei tipografii de la Târgu-Jiu, unde Ștefulescu își va tipări majoritatea cărților.

² Witold Rola Piekarski (1857-1909) – polonez exilat în România. Poliglot deosebit și excelent desenator, bun prieten și colaborator al lui Ștefulescu, caracterizat de ucenicul său D. Brezulescu din Novaci drept un „William Morris al românilor”. Pentru mai multe informații a se vedea Mihai Mitu, *Un mare prieten al poporului și culturii românești: Witold Rola Piekarski*, în vol., *Cercetări lingvistice și literare româno-slave*, București, 1996, p.274-290.

³ Iuliu Moisil (1859-1947) - istoric și arhivist, secretar al Muzeului Gorjului, înființat în anul 1894, bun colaborator și prieten cu Ștefulescu.

⁴ Ștefan Bobancu (1855-1940) - licențiat în istorie, profesor la Ploiești și Brașov, apoi la Târgu-Jiu, unde a și murit.

⁵ Aurel Diaconovici (1861-1931) - inginer de profesie, participant în mișcarea culturală gorjeană condusă de Alexandru Ștefulescu.

filolog, el a lăsat opere remarcabile pentru cultura gorjeană care folosesc și astăzi cercetătorilor: monografiile de localități și mănăstiri gorjene, editarea de documente istorice, cercetări asupra toponomasticii gorjene etc. Pentru slavistica românească, Alexandru Ștefulescu a editat texte slavo-române, (mai ales privitoare la Gorj, o parte din ele inedite); a făcut cercetări asupra toponimicii slave din Gorj și relațiilor româno-sârbe (îndeosebi despre sfântul Nicodim de la Tismana) și a analizat probleme din filologia slavo-română, obținând distincții și premii pentru lucrările realizate, cercetătorii români și străini fiind impresionați de lucrările sale.

La scurt timp după moartea sa, în 1910, la 20 noiembrie, Nicolae Iorga a scris aceste frumoase cuvinte: „Dar ăsta era un om ciudat - cum doar printre cei de departe, în ținuturi rurale și rustice, îi mai aflî. Voia să știe ce zice în «pieile de cerb» din săculețele cu documente ale moșnenilor. Erau multe în slavonește. Ce are a face: O să învețe slavonește! Și a învățat. A crezut el - naivă închipuire! - că limba sanscrită nu i-ar strica. A învățat-o. De s-ar fi găsit cineva care să-i recomande limba turcească, s-ar fi apucat și de așa ceva. Știa că în Viena se afla un slavist profesionist – profesorul Jireček. S-a dus la Viena! L-ar fi căutat și în alt continent, poate! Autodidactul s-a aruncat cu patimă asupra comorilor istorice ce îi stăteau mai înainte! [...] An de an, cu o minunată răbdare, el a scos din tășulcile țăranilor săi povestea unui întreg ținut și a unuia dintre cele mai interesante ale țării. O avem acum la îndemână și cel mai iscusit scriitor n-are decât să răsfoiască pentru a căpăta informație destulă”¹.

În slavistica românească se știu puține lucruri despre Alexandru Ștefulescu. În afară de evocarea lui Nicolae Iorga amintită mai sus menționăm recenziile lui Ioan Bogdan, *Alexandru Ștefulescu – Mănăstirea Tismana, Cu ilustrațiuni de W.R. Piekarski și de R. Wertschitzki, Târgu-Jiu, 1896*, în „Convorbiri literare”, XXX, vol. II, 1896, p. 557-560, și *Alexandru Ștefulescu – Istoria Târgu-Jiului, Târgu-Jiu, 1906*, în „Analele Academiei Române”, seria II, „Partea administrativă și dezbaterile”, XXIX, 1906-1907, p. 481-437; sau aprecierea făcută de Damian P. Bogdan asupra lucrării *Documente slavo-române relative la Gorj, Târgu-Jiu, 1908*, în *Diplomatica slavo-română din Documentele privind Istoria României – Introducere*,

¹ Nicolae Iorga, *Alexandru Ștefulescu*, în *Oameni care au fost*, ediție îngrijită, prefată și note de Ioan Roman, vol. I, București, 1967, p. 285-286

vol. II, București, 1956, p.14. Documentele publicate de Alexandru Ștefulescu au servit ca sursă pentru colecția *Documentele privind Istoria României* sau *Documenta Romaniae Historica* editat de Academia Română, iar Lucia Djamo-Diaconiță, în lucrarea *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIX- XV*, București, 1971, citează din documente publicate de Alexandru Ștefulescu.

Perfecționarea științifică a lui Alexandru Ștefulescu

Una din problemele cele mai interesante referitoare la Alexandru Ștefulescu este perfecționarea științifică în slavistică. Contemporan cu el, Nicolae Iorga afirma că a fost autodidact: „Autodidactul s-a aruncat cu patimi asupra comorilor istorice ce-i stăteau mai înainte”¹. Însă tot Nicolae Iorga afirma că Ștefulescu ar fi fost la Viena, la profesorul Jireček². Damian P. Bogdan afirma că Ștefulescu a fost la Viena și l-a audiat pe celebrul slavist Franz Miklosich³.

Născut în 1856 la Târgu-Jiu, a absolvit Școala primară de băieți nr. 1, apoi Seminarul de la Râmnicu-Vâlcea și Seminarul Central din București, în 1877⁴. În 1879 devine institutor școlar la Târgu-Jiu⁵, locul său de muncă până la sfârșitul vieții, cu excepția anilor 1900-1904, când a fost revizor școlar al județului Gorj. Rămâne să vedem când a fost la Viena.

Afirmația lui Damian P. Bogdan (deși nu precizează sursa de informare utilizată) a fost adoptată fără rezerve în istoriografia românească⁶. În 1978 însă aceiași cercetător abordează din nou această problemă în tratatul *Paleografia româno-slavă*, București, 1978, p.79, afirmând că are ca izvor de documentare lucrarea *Oameni care au fost* a lui Nicolae Iorga. Cercetând însă cuprinsul acestei opere constatăm că afirmația este inexactă⁷

¹ *Ibidem*, p.287.

² *Ibidem*, p. 285.

³ Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 14.

⁴ Dan Neguleasa, *Alexandru Ștefulescu, I*, în „Litua” I, Târgu-Jiu, 1978, p. 127-128.

⁵ *Ibidem*, p. 128.

⁶ Cf. Ioana Burlacu, *Alexandru Ștefulescu, I*, în „Revista Arhivelor”, an XVII (1971), nr.2, p.307; Dan Neguleasa, *op.cit.*, p.180.

⁷ Cf. ediția București, 1967, vol I, p.284-286.

și menționează doar audierea la Viena a lui (Konstantin n.n.) Jireček. Timpul în care a fost în capitala austriacă trebuie să fie după anii 1891-1894, când a început profesoratul lui Jireček la Viena¹.

Nu cunoaștem cu exactitate ce cursuri ar fi putut audia. În orice caz, în mare parte ar fi fost aceleași cursuri pe care le-a audiat Ioan Bogdan în 1887: *Antichitățile slave, Gramatica limbii sârbocroate, Limba cehă, Limba paleoslavă* - toate cu seminarii practice ținute de Vatroslav Jagić, *Etnografia slavă* - K. Strekely; *Gramatica limbii polone* (cu curs și seminar) - Jan Leciejewski și *Diplomatica latină* - Theodor von Sickel².

Nu știm însă cât timp a stat la Viena. Cert este că nu a obținut un titlu științific, așa cum se constată dintr-o scrisoare a lui Witold Rola Piekarski către Bogdan Petriceicu Hasdeu, din 28 august 1897³, în care se afirmă că Ștefulescu va pleca la Praga la studii pentru a obține un titlu științific, având din partea statului român o subvenție în bani. Nu știm dacă a ajuns într-adevăr acolo. În orice caz, la 6 iulie 1898 era în Târgu-Jiu și cerea sprijinul primarului de aici pentru imprimarea monografiei orașului Târgu-Jiu⁴.

Altă sursă de instrucție a lui Ștefulescu este, fără îndoială, B.P. Hasdeu. Cu siguranță a luat de la el cărți și notițe în domeniul slavisticii; iar publicațiile lui Hasdeu în slavistică i-au fost de mare folos. Deschiderea cursurilor de slavistică la Universitatea din București în 1891, având ca prim profesor pe Ioan Bogdan, a fost un alt prilej pentru Ștefulescu de a obține cunoștințe de slavistică. Dacă nu l-ar fi audiat pe Ioan Bogdan la București, cel puțin ar fi avut la îndemână cursurile și publicațiile sale. În 1892 Ioan Bogdan a publicat la București prima gramatică a limbii slave vechi în română, *Morfologia limbii paleoslovenice*; iar în anii următori, până în 1910 (anul morții lui Ștefulescu) se vor publica numeroase lucrări privind slavistica românească.

¹ Cf. Ioan Bogdan, *Importanța studiilor slave pentru români*, București, 1894, p.13. Această temă a fost ținută ca lecție de deschidere a cursurilor de slavistică la Universitatea din București, în 1891. La pagina menționată mai sus, într-o notă de subsol, se afirmă că „în timpurile din urmă Jireček a trecut la Universitatea din Viena”.

² Cf. G. Mihăilă, *Ioan Bogdan* (1864-1919), în vol. Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, p. 14.

³ B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini, vol.III, coord. Al. Săndulescu, București, 1984, p. 257-258.

⁴ Dan Neguleasa, *op.cit.*, II, în „Litua”, II, Târgu-Jiu, 1982, p.395.

Din cele menționate mai sus constatăm că Alexandru Ștefulescu a audiat cursuri de slavistică la Viena (poate și la Praga) fără a obține un titlu științific. Colaborarea cu Hasdeu și apariția lui Ioan Bogdan în slavistica românească i-a oferit posibilitatea de a cerceta lucrări din domeniu publicate de cei doi, dar și altele străine, în felul acesta îmbogățindu-și cunoștințele.

Activitatea științifică

În activitatea științifică Alexandru Ștefulescu a cercetat materialele slavo-române din sau privitoare la Gorj, transliterându-le și traducându-le în românește; a analizat filologic elemente de antroponimie și toponimie slavo-română, aducând în felul acesta un bogat material pentru istoria românilor și slavistica românească.

Cea dintâi implicare a sa în cercetarea științifică a slavisticii românești datează de la 5 octombrie 1892, când îi transmite lui Hasdeu, printr-o scrisoare răspuns la un document slavo-român pe care acesta îl bănuia că ar fi fals¹. Ștefulescu îi răspunde că documentul este de la Mircea Ciobanu și nu de la Matei Basarab. Ștefulescu îi redă în transcriere chirilică textul care îl interesa pe Hasdeu, angajându-se ca ulterior să-i trimită litocopia acestor rânduri, executată întocmai de Witold Rola Piekarski.

Din conținutul scrisorii se constată însă că Ștefulescu a „întârziat cu răspunsul”², fapt ce arată că, cel puțin cu câteva luni în urmă, Ștefulescu avea cunoștință de limba slavonă și se bucura de atenția lui Hasdeu.

Activitatea în cadrul revistei „Jiul”

Revista „Jiul” a apărut la Târgu-Jiu în 1894 și a avut o existență efemeră (numai 11 numere, până în 1895), Alexandru Ștefulescu a publicat articole cu textele slavo-române și traduceri de opere ale unor autori din literaturile slave. Textele slavo-române cuprind inscripții și documente însoțite de traducerea lor:

¹ *B.P. Hasdeu și contemporanii...*, vol.II, coord. Al Săndulescu, București, 1983, p.238-239.

² *Ibidem*, p. 238-339.

1. *Clopotul lui Matei Basarab de la mănăstirea Tismana* (nr. 2/15 mai 1894, p.14-16);
2. *Un document slav ic inedit privitor la istoria județului Gorj* (nr. 3/15 iunie 1894, p.8-12);
3. *Târgu-Jiu* (nr. 4/15 iulie 1894, p.16-20);
4. *Monastirea Polovragi* (nr. 5/15 august 1894, p.7-12);
5. *Ușa principală la biserica din Mănăstirea Tismana* (nr. 6/15 septembrie 1894, p.10-12);
6. *Monastirea Crasna* (nr. 8/25 decembrie 1894, p.2-7).
7. *Documente slavice și române inedite privitoare la județul Gorj* (nr. 10/15 februarie 1895, p. 6-10).

Demnă de remarcat este metoda filologică folosită de Ștefulescu în redactarea studiilor de mai sus, cu atât mai mult cu cât nu era filolog. Astfel, în articolul despre orașul Târgu-Jiu este explicată etimologia slavă a orașului = târgul Jiului, citându-l pe Franz Miklosich - *Lexicon paleoslovenico-greco- latinum* Vindobonae, 1862-1865, p. 1006; iar în cadrul documentelor slavo-române publicate remarcă existența antroponimului românesc *Șteful*, „nume românesc ce se găsește în 5 documente slavonești de la Ștefan cel Mare (*Documente slavice și române....*, p. 6).

Din literaturile slave Ștefulescu a tradus trei opere: schița *Christ*, a lui Ivan Turgheniev (nr. 8/1894, p.1); legenda istorică *Fii binecuvântată*, a lui Henryk Sienkiewicz (nr. 9, p.18-19) și schița *Mucegaiul lumii*, a lui Bolesław Prus (nr. 10, p.13-14). Pentru că nu știa la perfecție polona, trebuie să se fi consultat și cu Piekarski.

Monografiile științifice

Monografiile științifice ale lui Alexandru Ștefulescu au ca scop principal realizarea unor istorii ale localităților și așezărilor monastice gorjene. Pentru localitățile gorjene a realizat monografiile pentru orașele Târgu-Jiu și pentru celelalte localități (adunate în volum), realizând de fapt o parte din istoria Gorjului.

Istoria Târgu-Jiului a avut două ediții. Prima ediție (1899) a avut însă titlul *Încercarea asupra istoriei Târgu-Jiului* și a fost redactată la

sugestia primarului oraşului Târgu-Jiu de atunci, Titu D. Frumuşanu, care i-a acordat tot sprijinul material şi moral¹. La începutul cărţii este o dedicaţie a lui Ştefulescu către „ilustrul român Gr.N. Mano”² şi cuvântul de mulţumire al lui Ştefulescu către Titu D. Frumuşanu. Ştefulescu avea motive de recunoştinţă către Gr.N. Mano pentru că acesta intervenise la Hasdeu ca să-i dea copii după câteva documente ale sale, fiindu-i necesare pentru monografia oraşului Târgu-Jiu³. Nu ştim dacă documentele solicitate au ajuns la Ştefulescu. În orice caz, el era conştient că nu a utilizat toate documentele existente şi astfel se justifică titlul lucrării.

La începutul lucrării cercetează originea aşezării, aducând argumente lingvistice, prezentând localitatea ca fiind o aşezare de lângă albia Jiului „ce odinioară îşi răsfira pânda valurilor sale pe sub *Obrejie*....; în limba veche slavă obrHjïe n. *litus*, ţerm; pol. *brzeg*, mal, ţerm; ruseşte *breg*}, ţarm; sârbeşte obrHjïe, ţerm; malo-rusesc *breg*.

De aceea acest deluşor s-a numit *Obrejie*, fiindcă el a fost odinioară terenul, malul stâng al Jiului, care în curs de veacuri s-a tot retras spre apus până la albia actuală (p.1).

Pentru explicarea toponimicului *Târgu-Jiu*, Ştefulescu explică sensul fiecărui cuvânt în parte.

Primul termen, *Târg*, în limba veche slavă se zice tr[g[; polonez - *targ*; rusesc: *torg*; sârbesc *trg*; rutenesce *torg* etc.; şi corespunde pe deplin grecescului *αγορα* = piaţă publică, staţiune comercială; precum şi latinescu *forum*, *i* = loc de negoţ, piaţă, *forum boarium*, *olitarium*, *piscarium*, *vinearium* = târg de vite, de legume, de peşte, de vin, etc:

De unde tr[g[; *αγορα*, forum = loc de comerţ” (p.3).

Pentru explicarea termenului al doilea, Ştefulescu cercetează documentele slavo-române: „În toate documentele slavo-române se vede *Jil* şi *Jul*, ca, de exemplu: bôle=i na jilú = Băleştii pe Jiu (Miletici şi Agura IX, 343), na juli selo çauri = pe Jiu satul Ceur (I. Venelin 56), da se uzmet vamu na jilé = să se ia vama la Târgu-Jiu (I.Venelin 122) [...]. Numele oraşului Târgu Jiu se vede scris în toate părţile

¹ Dan Neguleasa, *op.cit.*, II, p. 395.

² Grigore N. Manu (1943-1903) - director al Arhivelor Statului şi al Regiei Monopolurilor, pasionat de istorie medievală.

³ B.P. Hasdeu şi contemporanii..., vol.I, coord. Al. Săndulescu, Bucureşti, 1982, p.355.

tr[*g jil*. Într-un hrisov al lui Mircea cel Bătrân din 1406 relativ la mănăstirea Tismana vedem formula *julú* în expresiunea *sôdec] julú* = judecător al Jiului” (p.3).

Pe baza acestor argumente Ștefulescu stabilește denumirea orașului „De unde Târgul-Jiului însemnează târgul apei sau târgul de lângă apă, pentru că aici, la Jiu, era din timpuri imemorabile târg, stațiune comercială” (p.2).

În continuare este prezentată istoria Târgu-Jiului folosindu-se mai ales textele slavo-române (cu traducerea lor) dintre anii 1406-1643, însoțite de observații mai ales de natură filologico-istorică.

Ediția a doua a lucrării va apărea la Târgu-Jiu în 1906, sub titlul de *Istoria Târgu-Jiului*, fapt ce arată că Ștefulescu era mulțumit de eforturile muncii sale. Așa cum afirma la începutul lucrării, „în această lucrare materialul istoric se prezintă mult mai bogat decât în *Încercarea asupra istoriei Târgu-Jiului* (1899 în 8°, 290 p, XX, București) și planul expunerii acestui material este mai corespunzător cerințelor unei atari lucrări, afară de aceasta s-au eliminat ipotezele ce s-au dovedit neîntemeiate și eronate s-au îndreptat” (p.III). Pentru slavistica românească această lucrare cuprinde „mai multe porunci domnești în slavonește și românește, precum și alte acte particulare în mare parte inedite, atât în întregime, cât și în rezumat, de la 1420 până la 1849” (p.IV).

Pentru localitățile gorjene a realizat două lucrări: *Gorjul istoric și pitoresc* (Târgu-Jiu, 1904) și *Din trecutul Gorjului* (București, 1907)- extras din „Buletinul societății geografice Române” 1907). În prima lucrare explică toponimicul *Gorj*: „sub influența slavă Jiul de sus s-a numit Gorj, de la cuvântul *gora* = munte sau *gorh*= sus și *jil*= Jiu; iar Jiul de jos Dolj, de la cuvântul *dolü* sau *dolh* = jos și *ji* = jiu de unde a provenit mai în urmă și numele județelor Dolj și Gorj” (p.VIII). În a doua lucrare, pe baza documentelor istorice slavo-române și românești, Ștefulescu aduce un interesant material pentru toponomastica românească. Are două părți: *satele dispărute* și *satele care și-au schimbat numele*. Ștefulescu arată utilitatea cercetării documentelor vechi pentru istorie: „un ideal înălțător ne pătrunde când, scormonind pământul, vedem felul lor de clădire, când, citind actele scrise rămase de la dânșii, vedem felul lor de gândire și de muncă; Crisoavele, Poruncile, cărțile domnești și actele vechi dau la iveală nume de

localități din Gorj care astăzi nu mai există ori și-au schimbat numele sau aparțin altui județ” (p.1).

Așezările monastice gorjene despre care Ștefulescu a scris monografiile științifice sunt Tismana, Strâmba, Polovragi și Crasna. Tismana este atestată documentar în 1385, Strâmba în 1518-1519, Polovragi în 1643 și Crasna în 1636, așadar în perioada slavonă de la români și nu puteau lipsi din textele slavo-române. Structura scrierii este aproape aceeași în toate lucrările: descrierea așezării mănăstirii și a satului (cu atestarea documentară); descrierea bisericii mănăstirii împreună cu anexele (cu redarea textelor inscripționate) și apoi un șir de documente așezate în ordine cronologică, având referire la mănăstirea și localitatea în care se află.

Cea mai interesantă lucrare este *Mănăstirea Tismana*, apărută în trei ediții: 1896, 1903, și 1909.

Prima ediție a fost terminată în 1893, după cum aflăm din memoriul lui Witold Rola Piekarski către C. Istrati, inspector general în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, din 22 XII 1893: „din raportul revizorului școlar E. Mavrodin către Ministerul Culturii și Instrucțiunii Publice, din 23 XII 1893, și din raportul întocmit de C. Istrati, din 27 ianuarie 1894, către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice (la acea dată Take Ionescu)¹.

Cartea începe cu un motto în limba sanscrită, tradus în românește: „Izbânda fie celor buni în întreprinderile lor/ Prin muncă izbutesc lucrările nu numai prin dorințe (Max Muller, *Hitopadeca Cloça* I 36). Prefața lucrării este semnată de Ștefulescu, ca fiind la Sfânta Maria Mare, 1895. Înainte de textul propriu-zis al cărții se află scris un cuvânt de mulțumire al lui Ștefulescu către Witold Rola Piekarski, „de a cărui cunoștință și sfaturi m-am folosit foarte mult în alcătuirea acestei lucrări” (p.8).

Pentru slavistica românească această lucrare cuprinde documente și inscripții slavo-române însoțite de traduceri și date istorice despre Sfântul Nicodim de la Tismana (†1406), venit din sudul Dunării, reorganizatorul monahismului românesc și ctitorul mănăstirii Tismana, autorul celei mai vechi cărți în manuscris din Țara Românească, păstrată integral, *Tetraevangheliarul* din 1404-1405.

Efectul tipăririi acestei lucrări a fost bun: pentru întâia oară apare o monografie a mănăstirii Tismana și s-a bucurat de studiul unor remarcabili

¹ Ioana Burlacu, *op.cit.* p. 311-315.

slaviști, ca Polihron Sîrku¹ și Ioan Bogdan². Acesta din urmă îi apreciază efortul depus pentru realizarea acestei monografii, dar, în același timp, consemnează și scăderile. Astfel, în lucrare sunt reproduse numai documentele publicate și nu inedite, în slavonește și românește, însoțite de traduceri și ar fi fost suficient dacă s-ar fi reprodus doar traducerea textelor, lăsând partea slavonească pentru cei interesați. Același critic susține că textele slavone sunt însoțite de note lingvistice inutile, iar partea finală, *Observații asupra inscripțiilor slavice*, este inutilă, pentru că orice filolog slav cunoaște această noțiune.

Demne de remarcat sunt aprecierile laudative ale lui Bogdan la adresa lui Ștefulescu, mai ales din punct de vedere al pregătirii în slavistică, cu atât mai mult cu cât acesta din urmă nu avea nici un titlu științific. „Aici trebuie să relev un însemnat merit al autorului, acela de a-și fi dat silința să învețe limba slavă a documentelor noastre vechi, fără de care orice încercare de monografie, ca a domnului Ștefulescu este imposibilă [...], domnul Ștefulescu a fost în stare să tipărească la Târgu-Jiu texte slave tot așa de frumos cum se tipăresc la București sau la Viena.

D-sa cunoaște bine limba veche slavă și citește destul de exact inscripțiile și documentele. Această calitate a d-sale asigură o valoare durabilă cărții”³.

Descoperirea unor noi informații ca, de altfel, și erorile existente l-au determinat pe autor să-i dea o a doua ediție, în 1903, mult îmbunătățită față de prima. Așa după cum afirma la începutul lucrării, „în această nouă ediție s-a căutat nu numai a se îndrepta erorile de orice natură ar fi, dar a se și îmbunătăți materialul istoric. De aceea descrierea mănăstirii se prezintă acum sub o formă cu totul nouă”⁴.

¹ Polihron Sîrku, *Известия отделения русскаго языка и словености Императорской Академии Наук*, tr III, partea a II-a 1898, p.592-602, *apud* Ioana Burlacu, *op.cit.*, p.309.

² Ioan Bogdan, *Mănăstirea Tismana de Alexandru Ștefulescu, cu ilustrațiuni de V. Rola Piekarski și M. Wertschitzky Târgu Jiu 1896 8° 142 pp.*, în „Convorbiri literare”, XXX, vol. II, 1896, p. 557-560.

³ *Ibidem*, p 559.

⁴ Alexandru Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ediția a doua, București, 1906, p.6, *apud*, Dan Neguleasa, *op.cit.*, II, în „Litua”, II, Târgu-Jiu, 1982, p. 396.

Ediția a treia, București, 1909, este apogeul muncii sale de slavist și istoric. Datele prezentate în această ediție sunt mai însemnate și interesante. În afară de creșterea numărului documentelor slavo-române prezentate, sunt aduse informații noi despre Sfântul Nicodim, oferind corespondența avută cu patriarhul Eftimie de Târnovo (1375-1391) în anumite probleme teologice, folosind ca sursă documentară lucrarea slavistului Emil Kalužniacki, *Werke der Patriarchen von Bulgariae Euthimius (1375-1391)*, Viena, 1901; este redat textul scrisorilor cu traducerea, fapt ce arată că, după mai bine de un deceniu de cercetare în slavistică, ajunsese să stăpânească nu numai slavona documentară și inscripțională, dar și pe cea de manuscris, unde studiul este mai dificil.

Documentele slavo-române privitoare la Gorj - colecție de documente în slujba istoriei și a slavisticii românești

Așa cum menționa la începutul cărții, Ștefulescu a redactat „o adunare de chrisoave și porunci domnești, redactate în slavonește și în românește, toate relative numai la satele din Gorj - odinioară județul Jaleș - între anii 1406-1665 (p.3). Colecția cuprinde un număr de 200 de documente, dintre care 178 cu textul slavon și traducerea în românește, 16 numai traduse în românește și 6 documente româno-chirilice. Acest volum nu cuprinde documentele publicate de Ștefulescu în lucrările anterioare.

Ștefulescu înțelege nevoia de a se publica documentele în colecție, nu numai la nivel general, ci și la nivel local, pe județe. Pentru realizarea acestei lucrări a adunat documente de la Arhivele Statului, Academia Română, de la persoane particulare, din colecția de documente „Alexandru Ștefulescu” de la Muzeul Gorjului și din publicațiile străine ale lui L. Miletić și D.D. Agura¹ și Iuri Venelin². Documentele sunt însoțite de date bibliografice despre domnitorul care le-a emis, iar unele au date

¹ L. Miletić și D.D. Agura, *Дакоромъните и тяхната славянска писменостжни*, în *Соборник за народни утворения, наука и книживна*, cartea IX, Sofia, 1893.

² Iuri Venelin, *Влахо-болгарские или дакословянски грамоты*, St. Petersburg, 1840.

paleografice și diplomatice. În această lucrare, Ștefulescu face pentru întâia oară în studiile sale, în mod global, afirmația despre existența elementelor românești în documentele slavo-române, având în vedere, fără îndoială, studiile anterioare făcute de Hasdeu¹, Ioan Bogdan²: „în mai toate actele slavone redactate de diacii români se întâlnesc întregi cuvinte și terminațiuni de cuvinte românești îmbrăcate în haină slavonească” (p.6).

Cu toate meritele sale, această lucrare are în același timp și lipsuri: „Ediția lui Ștefulescu reproduce uneori acte după volumul I din lucrarea citată a lui Meletic și D. Agura, lăsând la o parte subscrierile neautografe, precum și părțile din textul actelor care nu se referă la Gorj; iar atunci când originalul prezintă răzuiri și adăugiri posterioare, acestea nu sunt indicate”³.

Un an mai târziu, în 1909, Gh. Ghibănescu va publica la Iași *Surete și izvoade VI (Documente slavo-române din colecția domnului Alexandru Ștefulescu)*, având în total 197 de documente, dar, în mare parte românești, și nu slavo române. Probabil că fusese greșit informat despre publicațiile lui Ștefulescu, mai ales că în *Prefața* lucrării afirma că Ștefulescu ar fi scris *Documente slavo-române pentru Târgu-Jiu și nu relative la Gorj* (p.6).

Muzeul Gorjului – centru de colectare a textelor slavo-române

Activitatea lui Ștefulescu nu s-a mărginit numai la cercetarea și publicarea monumentelor slavisticii românești, ci și la conservarea lor. Receptiv la îndemnul Academiei Române de a păstra și conserva monumentele istorice, împreună cu ceilalți colaboratori pe care i-am menționat la începutul acestei lucrări, s-a luat inițiativa înființării primului muzeu județean din țară, vestitul Muzeu al Gorjului, înființat la 16 iulie 1894 la Târgu-Jiu. Așa cum afirma în *Istoria Târgu-Jiului* (p.322), „Muzeul Gorjului își datorește începutul unei mici colecțiuni de porunci domnești slavone și românești, manuscrise, fotografii de pe monumentele istorice,

¹ B.P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, vol. I-III, 1877-1881; „Arhiva Istorică a României”, I-III, București, 1865-1867.

² Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Românească în sec. XV-XVI, (1413-1508)*, București, 1905.

³ Damian P. Bogdan, *op.cit.*, p.14.

monede dace, romane etc., ale autorului acestor șire...” (Alexandru Ștefulescu n.n.), așadar monumentele slavisticii românești ocupă un loc important în inventarul muzeului gorjean. Alexandru Ștefulescu a fost numit director, Iuliu Moisil - secretar, Aurel Diaconovici - casier și Witold Rola Piekarski - custode. Sediul muzeului a fost la început în Palatul administrativ, apoi în localul gimnaziului din Târgu-Jiu.

Impresionat de efortul muncii lui Ștefulescu la realizarea și consolidarea muzeului județean, Gh. Ghibănescu, în lucrarea mai sus menționată, a așezat aceste cuvinte de laudă pentru slavistul gorjean: „În cele trei odăi ale gimnaziului vizitatorul vede lucruri pe care nicăieri aiurea în țară nu le vede. Iașii, că e oraș mare și plin de antichități și nu are până acum nimic din ce are Gorjul, și aici avem universitate cu specialiști, și la Târgu-Jiu e numai un gimnaziu cu un diletant ca Ștefulescu” (p.IV). Tot din lucrarea lui Ghibănescu aflăm bogata colecție de documente de la muzeul Gorjului: 8 documente din secolul al XV-lea, din care 6 pergamente, 17 din secolul al XVI-lea (6 pergamente), 130 din secolul al XVII-lea (50 pergamente), 500 din secolul al XVIII-lea (1 pergament), 1400 din secolul al XIX-lea (p.VI). Numărul actelor menționate mai sus nu s-a păstrat până în prezent. Un moment dramatic pentru muzeul gorjean a fost ocupația germană din primul război mondial, când trupele inamice au ocupat clădirea și piesele muzeului au fost atunci înstrăinate sau chiar deteriorate¹.

La 30 decembrie 1948 la Muzeul Gorjului s-a făcut un inventar la colecția de documente „Alexandru Ștefulescu” și s-a constatat că „se compunea dintr-un număr diminuat de mărturii scrise privind trecutul istoric al județului Gorj”².

În 1979 Muzeul Județean Gorj a predat Arhivelor Statului Gorj documentele din colecția „Alexandru Ștefulescu” care conțineau informații de localități din alte zone ale țării. Aceste documente, în număr de 24, au fost inventariate sub nr.111. Numai trei din ele sunt slavo-române: un document de la Alexandru Coconu, din 1625, unul de la Matei Basarab, din 1639 și unul de la Constantin Șerban, din 1656.

¹ Cf. Ian Mocioi, *Muzeul Gorjului*, în „Litua”, I, Târgu-Jiu, 1978, p.9-10.

² Dan Neguleasa, Florina Popescu, *Arhivele statului județului Gorj – îndrumător arhivistic*, Târgu-Jiu, 1995, p. 369.

Împliniri și neîmpliniri – Alexandru Ștefulescu și slavistica românească

Alexandru Ștefulescu, cu o pasiune deosebită pentru studiul slavisticii românești, a realizat opere de o remarcabilă valoare: articole și monografii despre localitățile și mănăstirile gorjene și o colecție de documente slavo-române, o parte din textele slavo-române pe care le-a publicat fiind inedite. Mare parte din lucrările sale nu au fost depășite de cercetările ulterioare, iar o parte din textele slavo-române dispărute în decursul timpului se găsesc numai în publicațiile sale.

Ar fi însă nedrept să nu precizăm și erorile sale în activitatea științifică. În afară de constatările lui Damian P. Bogdan din *Diplomatica slavo-română*, p.14, mai menționăm că Ștefulescu nu a transliterat textele întotdeauna exact în dese rânduri, două cuvinte fiind unite între ele, așa cum este, de pildă, *gs̄p̄dstvami* = domnia mea, și care trebuia normal *gs̄p̄dstva mi*.¹ În cercetarea vieții și activității Sfântului Nicodim însușește informații înemeiate pe tradiția orală, care nu pot fi probate științific, cum ar fi: nașterea lui Nicodim la Prilep (Macedonia); venirea sa în Țara Românească în jurul anului 1350, rudenia sa cu cneazul Lazăr al Serbiei.² Referitor la *Tetraevangheliarul* lui Nicodim (1404-1405), în *Mănăstirea Tismana*, ediția a treia, București, 1909, p.56-57, stabilește greșit redacția textului, afirmând că este medio-bulgară, și nu sârbo-croată.³

¹ Asupra formulei mai sus menționate, transliterarea făcută de Ștefulescu s-a făcut probabil sub influența formulei de *scripto continua*: *gs̄p̄dstvami* domnia-mi. Această formă apare în textele slavo-române sub influența medio-bulgară; în redacția medio-bulgară a limbii slavone formele neaccentuate de dativ ale pronumelui personal și reflexiv au valoare de pronume posesiv: *xrisobul[c̄^rsva mi* = hrisovul domniei mele (1377, *Doc. IV, Alexandru, apud, Slava veche și slavona românească*, București, 1975, p.254, coord. Pandele Olteanu, capitolul *Redacțiile slavonei. Redacția medio-bulgară*, semnat de Lucia Djamo Diaconiță).

² Vezi Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească, I (până la 1385)*, în *Rsl*, XI, București, 1965, p.237-285.

³ Ion Radu Mircea, *Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească: Tetraevanghelul popii Ncodm(1404-1405)*, în *Rsl*, XIII, București, 1966, p.203-221.

Cu plusurile și cu minusurile sale, putem considera că Ștefulescu nu a alterat studiul slavisticii românești cu date incerte sau eronate, ci, dimpotrivă și-a dat tot efortul pentru știință.